

КОСТА НИКОЛИЋ

ДРАГИША ВАСИЋ (1885 – 1945)
(ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ)

Коста Николић
Институт за савремену историју
УИ 11000 Београд

UDK: 929 : 82 (497.11)

Драгиша Васић је рођен 2. септембра 1885. године у Горњем Милановцу, у српској патријархалној, православној породици, у којој је од раног детињства васпитаван у националном духу. Његов отац Вићентије Васић (Васовић) описменио се у манастиру Вујан и населио у Милановцу као трговац. Мајка Христина Зисић потицала је из цинцарске породице. Био је најстарији од петоро деце: Радмила, Зора и Љубиша умрли су у раном детињству, а сестра Даринка удала се за Тихомира Мијушковића („црнорукца”). У родном граду Васић је завршио основну школу и ниже разреде гимназије, а више разреде гимназије и Правни факултет у Београду. У раној младости на њега је најснажнији утисак оставио Мајски преврат. Био је одушевљен променом очекујући полет националне борбе у Србији и ослобађање српских земаља од турске и аустроугарске окупације.

Непосредно пред Први светски рат оженио се са Радмилом Рибарац, кћерком Стојана, министра унутрашњих послова, и Јелене; 1914. године добили су кћерку Браниславу. Радмила је умрла 1917. године. Васић је, као резервни официр, учествовао у свим ослободилачким ратовима српског народа: у балканским 1912–1913. године, у биткама на Куманову и Брегалници, а затим и у Првом светском рату – од Колубарске битке и повлачења преко Албаније, Крфа и Солунског фронта, до коначног ослобођења земље. Два пута рањаван, демобилисан је као резервни мајор.

Васић је у ратове ушао као зрео човек и одушевљени националиста, са дубоком вером у народну снагу. Припадао је генерацији занетој патриотским одушевљењем и непоколебљивом вером у победу. Шестогодишње ратовање у 10. пешадијском пуку довело је, међутим, до разочарења у српску војно-политичку елиту. Често је говорио да у моралном погледу обични војници више вреде него њихове старешине. Посебно је био огорчен понашањем политичара у позадини фронта који су, у ситуацији када је опстанак земље био у питању, продужавали са политиканством, интригама и ситним свађама. Тада му је идеја патриотизма изгледала као велика обмана. Посебно је после Солунског процеса, Васић постао жестоки критичар династије и политичког система који је она оличавала.

Слободоумне и бунтовне природе, укључио се у политички живот нове државе. Указујући на неправде и злоупотребе власти, врло брзо је постао опозиционар. Сматрао је да су изневерени народни идеали са којима се ушло у рат. Посебно је био оштар критичар Народне радикалне странке и Николе Пашића, јер су они, како је мислио Васић, довели до укореења режима који је почивао на привилегијама, политичкој самовољи и растакању српске националне идеје. Своје незадовољство изразио је деловањем у Републиканској странци. Године 1920. покренуо је дневни лист „Прогрес”, чији је сувласник био песник Сима Пандуровић (излазио само од маја до августа). У „Прогресу” су били окупљени најзначајнији модернисти – Тин Ујевић, Станислав Винавер, Станислав Краков, Растко Петровић. Васић је објавио велики број политичких текстова, који су често били повод цензури да забрањује поједине бројеве, а крајем 1920. године режиму да Васића пошаље на двомесечну војну вежбу у 30. пешадијски пук, који је требало да угуши шиптарску побуну. Своју одисеју Васић је описао у дневничко-путописној репортажи „Два месеца у југословенском Сибиру”. Описујући сво-

је доживљаје, дотакао је и суштину вековних сукоба Срба и Шиптара, непристрасно и критички пишући и о једнима и о другима.

Следеће године, Васић је уредник у листу „Република” и адвокат комунистима оптуженим на познатом „Видовданском процесу” за атентат на краља Александра. Био је други адвокат првооптуженог Спасоја Стејића. Васићево расположење из тог периода, најбоље илуструју следеће његове речи: „Господо судије! Да су ови људи покварени и неваљали, они данас не би седели овде на оптуженичким клупама, него негде у топлим канцеларијама, а многи од њих као инспектори и начелници за раскошним писаћим столовима, за којима сада седе безбројни хоштаплери који не знају ништа да раде”. О Васићевој одбрани комуниста, Крлежа је записао: „Бранећи Стејића, Д. Васић је проговорио о себи, о својој властитој морално-политичкој кризи, у име једне генерације која је са Солунским процесом доживјела расуло свих својих политичких идеала какви представљају модел сваке демократије”.

Васић се 1924. године венчао са руском емигранткињом Наташом Александровом из Санкт-Петербурга, пореклом из племићке породице из Туле. Следеће године родила им се кћерка Татјана. Васић је био велики русофил. Волео је Русију, велику и чудну земљу, која је за њега представљала загонетку, посебно после Октобарске револуције. Показивао је интересовање за Совјетски Савез и промене које су се одигравале у њему, па је отпутовао на прославу десетогодишњице револуције. У Москви је остао два месеца.

Васић је са великим узбуђењем кренуо пут Совјетског Савеза: „Је ли ме обузело узбуђење и какво је оно сад, кад знам и кад сам свестан да муњевито јурим тамо где сам толико жудео да допрем, у чудне, у неприступачне и необичне своје магле? Узбуђење што ме обузимало, било је очевидно и било је велико. Ја сам га тумачио и осећао у оној правој и радосној срећи стварања за које ми никад не би довољна била снага израза. Зар се други, осим нас, ма кад и ма где њоме толико узбуђиваше, руском земљом, руском брезом крај које паде Пушкин, руском зимом, руском тројком или музиком самовара?”

Васићеви утисци били су помешани. Одушевљење Русијом није пратило и одушевљење њеним системом: „Појавама које час очаравају својом привлачношћу, час дубоко жалосте својим тамним странама, Русија мучи свакога ко би хтео да са њом буде начисто”. Иако је имао нескривене симпатије према руском народу, па и свему позитивном што је донела комунистичка власт, Живко Топаловић је тврдио да га је управо овај пут, слично као и Андре Жида, заувек удаљио од комуни-

зма. После овог путовања, почеле су и оптужбе да је Васић заврбован. Један од оних који је био сигуран да је то истина, био је и Крлежа, блиски Васићев пријатељ: „А што се Драгише Васића тиче, неки поуздани људи су ми, на основу низа поузданих аргумената, рекли да је он био цијело вријеме руски човјек у Дражиној команди”.

Да је Васић био велики хуманиста, или је можда нешто друго било у питању, говори и епизода из 1931. године, када је, на Крлежину молбу, испословао ослобађање из затвора познатог комунисте Ђуке Цвијића. Крлежа је о томе записао: „Збило се невјеројатно: Ђука је био пуштен из затвора. То се догодило 13. вељаче 1931. године на темељу Драгишине интервенције код Петра Живковића”.

Наредни период у Васићевом животу испуњен је честим преокретима и духовним променама, условљеним дубоким личним проживљавањем догађања у српском друштву. У политичку делатност уносио је свој духовни немир, снагу идеологије и страст идеја. Емотивни моменти били су доминантни у Васићевом уметничком и политичком животу. Почетком тридесетих година, све се више окретао идејама са почетка Првог светског рата – национализму и родољубљу. После смрти краља Александра почело је ново доба у животу Југославије. Српски национални фронт био је раздробљен и није постојала сагласност српске политичке елите о минимуму националних интереса српског народа.

Васић је активно учествовао у стварању Српског културног клуба, за чијег је потпредседника изабран. Основни задатак Клуба био је да брине о очувању српских националних интереса, пре свега у Босни и Хрватској. Васић је активно учествовао у најважнијем пројекту Клуба – „Српске земље”, који ће постати и основа националног програма Равногорског покрета. Идеја о „српској земљи” подразумевала је уједињење свих етничких и историјских територија српског народа у српску јединицу у будућој федеративној Југославији. Васић је сматрао да је својим радом у Клубу коначно пронашао свој прави животни и политички пут. Тим идејама остао је веран до краја живота. Био је уредник органа Клуба „Српски глас”, чија је основна парола била „Јако српство – јака Југославија”. Лист је излазио до 13. јуна 1940. године када је забрањен.

Основни Васићеви ставови из овог периода обухватају неколико целина: очување јаке Југославије у којој ће Срби живети на свом националном простору и „имати право првенства међу једнакима”, што би заслужили својом мудрошћу и будућим радом, а не на основу своје прошлости; искрен споразум Срба и Хрвата који неће угрозити ничије ин-

тересе; јединствена национална политика свих српских странака; буђење вере код Срба у величину националних идеала и општи морални препород, који ће препородити и Југославију: „Треба једном да се чује српски глас, слободан од свих страних теорија и партијских предубеђења да би јако српство могло да прожме Југославију својим борбеним духом и да је преда на аманет будућим поколењима. Узмицати нећемо и не можемо. Ми смо увек ишли и ићи ћемо напред”.

Према непотпуним и непровереним подацима, изгледа да је Васић био укључен у рад илегалне организације „Конспирација”, чији је циљ био рушење режима кнеза Павла. Организација треба да је формирана у лето 1938. године. Њен председник био је Слободан Јовановић, а Васић треба да је био члан Извршног одбора, поред Младена Жујовића и Милана Николића, партнера из адвокатске канцеларије. Изгледа да је Васић био у блиским везама и са совјетским посланством у Београду. О томе је сведочанство оставио др Мирко Косић, пред немачком анкетном комисијом, формираном непосредно после окупације, која је утврђивала одговорност за пуч од 27. марта: „Драгиша Васић је одржавао чврсте везе са совјетским послаником у Београду, Плотњиковим, и ја сам чврсто убеђен да је његово непријатељско држање према кнезу било инспирисано од стране Руса. Сам Васић рекао ми је једном приликом у разговору, да Совјетска влада држи кнеза за свог веома опасног противника и да пажљиво прати сваки његов корак. Москва се плаши, рекао ми је Васић, да кнез, који је у једнако добрим односима и са Енглезима и са Немцима, покушава да се провуче између ове две завађене земље на рачун Совјетског Савеза, утолико пре што је совјетским руководиоцима добро познато кнежево антикомунистичко држање, као и његов однос према руској емиграцији. Уклањање кнеза са важних политичких положаја било је за Совјете изванредно значајно и свакако да су у том смислу и давали Васићу савете”.

*

* * *

Своју прву књигу „Карактер и менталитет једног поколења”, која је полемички психолошко-социолошки оглед, Васић је написао као одговор француском социологу Гиставу Ле Бону, који је за своје тумачење примитивизма масе узео као пример балканске народе – дивљаке и варваре, који се, руковођени мржњом (доминантном одликом њиховог карактера) свирепо истребљују до уништења. Сурови дивљаци, имуни су на тековине европске цивилизације; јунаци балканских и Пр-

вог светског рата, који су задивили цео свет, постали су то захваљујући мржњи; кад Срби јуришају, они не бране своју част и част своје отаџбине као што то раде, на пример, Французи, него они мрзе. Васић је одговарао да Србин, ако нешто не уме да ради, не уме да мрзи. Српски ратник није силовао, није чинио зверства над рањеним и заробљеним, према непријатељу је био хуман. Васић је писао и да Срби нису ратнички народ: „Они нису изазивали, него су изазивани; они нису принуђивали, већ су приморавани да се боре и да се бране; српски народ беше вредан народ који је волео рад, што значи да он није народ који је волео рат и мучне борбе”.

Оцењујући Србе, Васић је истицао да су они имали здрав дух – смео, предузимљив и одважан дух, један јасан и истрајан дух који није био подложен религијским, космополитским и анархистичким утицајима. Писао је и да Срби нису религиозан народ – религијска веровања нису играла „првенствену улогу у њиховим акцијама”, а никада нису тежили да ма коме наметну своју веру. Србин није много размишљао о смрти: „Обично, улазећи у борбу, он је заузет најситнијим бригаама живота. За њега борба, то је један ризичан посао који ће се ипак добро свршити и зато треба увек мислити за после. Смртно погођен, он има изглед детета које се ишчуђава. За њега је смрт значила једну евентуалност, док он ни најмање није волео да се бави неизвесним догађајима. Зато, не мислећи на њу, он јој је ишао у сусрет усправно, слободно, отворено. Он није волео рат нити му је борба икад била мила ствар и пријатан посао као што се то често, без довољно разумевања, каже”.

Васић се огледао и као истраживач прошлости, кроз књигу „Деветсто трећа. Мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907.” Објашњавајући мотиве који су га побудили да пише о томе, Васић истиче: „Тачно је и то, нема сумње, да нам права и апсолутна истина у историји остаје редовно непозната. У њу, рекао је неко, може да верује само онај који никада није гледао како се историја ствара, јер свако који је доживео неколико догађаја и у њима суделовао, мора бити уверен да се пуна и права истина не може наћи у документима. Али нам искуство, исто тако, доказује и такву бруталну необавештеност о појединим значајним чињеницама данашњице, да нам ипак изгледа невероватно и непојмљиво и немогуће једна толика историјска неправда по којој би и будућност, пошто буде у положају да брижљиво прикупи и непристрасно оцени сва разбучана документа о Србији исто онако могла остати у магли једне тако жалосне заблуде”.

Васић је своју последњу књигу, приповетке „Пад с грађевине”, објавио 1932. године. Писао је и објављивао све мање. У разговру са Милошем Црњанским, објављеним у „Идејама” 1934. године, жали се како слабо стиже да пише. Његова размишљања – то су размишљање резигнираног и увређеног човека. После рата, каже, почео је да се бави политиком, али су га спречили. И Мирослав Крлежа у дневнику из исте године каже да му је за књижевност рекао: „Какви бакрачи”. Ипак је ускоро изабран за дописног члана Српске краљевске академије. Књижевна критика Васића смешта између Андрића и Црњанског, између лиричара и епичара. Он, како истиче М. Арсић, пише о психичким преливима и збивањима у људској души. Васићева главна тема је појединац, његова психа и његови судари са спољним светом, судари осећајног бића са окрутним и безосећајним друштвом или појединцима који га представљају, по чему је ближи Достојевском него Толстоју.

По одабиру тема, Васић је био испред својих савременика. Његов стил је особен, проткан финим језичким обртима. Његов поступак означио је разарање композиције реалистичне приповетке. Почео је романима и новелама, а завршио кратким причама. Није имао директних књижевних узора, живот га је учинио приповедачем. Сматрали су га наследником Лазе Лазаревића. По мишљењу Гојка Тешића, Васић спада у најзначајније српске приповедача: „За Васића се са доста права може рећи да је најизразитији експресионистички приповедач, стваралац који је знатно обогатио реалистички поступак и много допринео модереном преображају приповедачког дискурса. Васићев приповедачки говор и модернизовани реалистички поступак, са обиљем тематских иновација, сасвим сигурно су довољни аргументи да га сматрамо једним од најзначајнијих авангардних приповедача двадесетих година”.

Васић никада није био левичар у комунистичком схватању тог појма. Он је имао разумевања за комунисте што су били у опозицији, што су указивали на друштвене неправде и што су се борили за промену система. За њихове идеје и погледе на свет није, међутим, имао разумевања, као ни за анархисте. Васић је био за грађанску демократију, а у погледу односа према моралу и значају религије и традиције за народ, свакако је био патријархалан, што је Крлежа у свом познатом маниру окарактерисао као „паланачки поглед на свет”, јер Васић никада није прихватио интернационализам у Крлежином значењу те речи. Као и сваки демократски опредељен човек, он је толерисао постојање свих погледа на свет, па и оног који је заступала КПЈ, све до тренутка када је њена политика постала антисрпска. Када су се међунационални сукоби у Југославији распламсали, Васић је национално ставио на прво место.

*

* * *

Капитулација војске Краљевине Југославије, Васића је затекла на положајима код Пријепоља. Одатле је, заједно са Младеном Жујовићем, стигао у Горњи Милановац. Затим је отишао у село Трелчу. Сазнавши да се на оближњој Равној гори налази група официра и војника који нису прихватили капитулацију, почео је да размишља о томе да им се придружи. У јуну 1941. године, В. Андрић одлучује да омладинска организација Српског културног клуба приступи Михаиловићевој групи. Истовремено је пренео Васићу позив да дође на Равну гору. Крајем јула Васић одлази у Михаиловићев штаб и постаје главни саветник Покрета за политичка питања. Убрзо га је Михаиловић именовоао за свог заменика.

Према сећању Д. Страњаковића, Васића је у Трелчи затекла и прва партизанска акција: „Комунистичком акцијом у том крају руководио је учитељ Средоје Урошевић. Како се у селу знало да је Васић у вези са пуковником Михаиловићем и како је Васић сељацима говорио против комунистичке акције, то је Урошевић једне ноћи опколио кућу у којој је Васић становао, упао у његову собу и наредио својим партизанима да га стражарно спроведу. Сељаци који су ујутро чули за хапшење, дошли су групно, на челу са председником општине, да протестују и Урошевић се нашао принуђен да пусти Васића. Ускоро потом, Васић је отишао на Равну гору”. Васића су на Равну гору довели Миодраг Палошевић и Звонко Вучковић, који је о њему записао: „Био је песник по темпераменту, изузетно осетљив и мењао је расположења за трен ока. Понекад је изгледао врло свирепо, иако му је срце било мекше од памука”.

Одмах по доласку на Равну гору, Васић је започео организовање политичког крила Покрета. У августу 1941. године, заједно са Жујовићем, покренуо је идеју о организовању Централног националног комитета, па се од тада може говорити о постојању Равногорског покрета. ЦНК је основан крајем августа, као саветодавно тело. Скоро две године радио је само његов Извршни одбор, који су сачињавали Васић, Жујовић и Стеван Мољевић, човек који ће касније истиснути Васића из хијерархије Покрета и са места најважнијег Михаиловићевог саветника. Извршни одбор је управљао политичко-пропагандним пословима. Најважнији члан био је, до половине 1943. године, управо Васић, у пропаганди често називан „Чича број 2”. Васић је уједно био старешина групе „Тројице” (чланови су још били Д. Павловић и Јездимир Дангић), који би наследио Михаиловића у случају његове смрти.

Васић је покренуо нови равногорски лист „Слобода или смрт”, који је почео да излази у Горњем Милановцу, по ослобођењу града 28. септембра 1941. године. Први број је изашао почетком октобра, под Васићевим уредништвом. Објављена су само четири броја, а лист је престао да излази после слома устанка.

Васић је активно учествовао у свим преговорима са партизанима током 1941. године. Увек је изражавао велико неповерење у њихове намере и карактер борбе. Говорио је да је њихов главни циљ освајање власти у ратном хаосу, па стога није веровао у трајније одржање било каквог споразума са њима. Био је присутан на оба састанка Михаиловић-Броз. Занимљиво сведочанство о Васићевом понашању на првом сусрету, 19. септембра, оставио је Војислав Рафаиловић, члан партизанске делегације: „Пошто је представљање и руковање завршено, сви смо поседали за исти дугачки сто. Дража је сео у предње чело, са леве стране сео је друг Тито, а са десне стране остао је да седи Драгиша Васић (...) Око пола сата вођен је невезан разговор. Нарочито је у том разговору учествовао Драгиша Васић. Обраћао се другу Титу: Тито, Тито, Ви сте Рус? Када му је друг Тито одречно одговорио, он је рекао: Ви сте Хрват, а иначе секретар Комунистичке партије Југославије, по занимању металски радник, били сте дуже времена у Русији”.

Питање је како је Васић знао идентитет генералног секретара ЦК КПЈ када су то у то време знали само чланови Политбироа, као и људи из ИК Коминтерне. Једном приликом после рата, Ј. Броз је Добрици Ђосићу рекао да му је најнепријатнији разговор у животу био управо овај са Васићем. Други састанак у Брајићима, Васић је 1943. године прокоментарисао речима: „И на овоме, као и на претходним састанцима, највише времена утрошено је око међусобног оптуживања и инсистирања на смењивању појединих команданата. У извесним моментима ја сам се толико нервирао да сам био принуђен да напустим собу у којој смо разговарали. Тада сам искрено зажалио што смо командант и ја спречили потпуковника Павловића у припремама атентата на комунистичку делегацију, а капетану Вучку Игњатовићу забранили извршење већ припремљеног атентата на Тита. Непосредно после одласка комунистичких делегата из Брајића, дуго сам разговарао са командантом о његовим утисцима са састанка и о ситуацији уопште. На основу онога што смо један другоме испричали, тврдио сам му да је сукоб са партизанима неизбежан и да до њега неће проћи још много времена. Неколико дана после састанка, на Равну гору је дошао Вучко Игњатовић. Тражио је команданта, али је он био моментално одсутан. После њего-

ве изјаве да се ради о хитној ствари, Павловић га је довео код мене. Прилично узбуђен, почео је да ми ниже оптужбе против партизана. Тврдио је да се неки његови одреди припремају да нас нападну. А затим је енергично изјавио да је због тога донео чврсту одлуку да их он први нападне. Планирао је да напад изведе у центар њихове републике – на Ужице. Из официрске торбице извадио је већ припремљену заповест за напад и, објашњавајући ми је, тражио је моју сагласност да га изведе. Без икаквог двоумљења, у одсутности команданта, наредио сам Игњатовићу да одмах крене у напад на партизана”.

Име Драгише Васића појавило се 14. новембра 1941. на страницама америчке штампе. Андре Висон је у „Њујорк Хералд Трибјуну” о Васићу писао: „Педесетогодишњи списатељ који је написао „Карактер и менталитет једног поколења” и многе друге књиге, јесте београдски адвокат који се за време Балканских и Првог светског рата борио као резервни официр. Из тих ратова вратио се верујући у потребу за народним препородом. Својим последњим делима постао је нека врста српског Хемингвеја. Са својим пријатељем, српским писцом Слободаном Јовановићем, основао је у Београду Српски културни клуб. Васић је ватрени српски патриота чији отмени покрети и благ нагласак, прикривају темпераментни дух. Он је врло популаран међу српском интелектуалном омладином, а чињеница да је постао један од четничких вођа, да је традиционалном борбеном духу ове патриотске организације нову интелектуалну боју. Васић је вероватно човек који може једном новом заједничком идеологијом да зближи студенте и сељаке”. На другој страни, окупациона „Обнова” је 9. децембра о Васићу писала као једном од главних „инфантилних манијака” у Михаиловићевом штабу: „Његова болесна амбиција, којој нема равне, готова је да одведе у пропаст и цео народ, да би он као ослободилац на белом коњу ушао у Горњи Милановац пошто је успут, по старој пракси, батинао сељаке”.

*

* *

Кључна тема коју је Драгиша Васић обрађивао у својим текстовима, објављиваним у равногорским новинама и публикацијама, као и у многобројним писмима генералу Михаиловићу, било је равногорство: равногорски програм и идеологија, равногорство као духовни смисао и морални чин, равногорство као мит уздигнут на пиједестал Божијег провиђења и новог „југословенског светилишта”, чији је предводник био Михаиловић. Појам равногорства антиципирао је преиспитивање

националног програма и националне политике српског народа, његове улоге и доприноса стварању југословенске државе 1918. године.

Васић је актуелизовао питање „изиграног и превареног српства”, његове „промашене борбе, узалудног херојства, жртава и страдања”. Упозоравао је да српски народ, занесен победом и огромним моралним престижом Србије, није био у стању да југословенски проблем сагледа у сложеним историјским облицима. Због тога је само Југославија била предмет националних и државних планова: „У тим напорима који су нас одвели до апсурда, ми смо потпуно заборавили на своје посебне, српске интересе”. Тако су Срби изгубили политичке слободе, компромитовали своје народне величине и светски сукоб дочекали потпуно неспремни. Излаз је био у неминовном српском уједињењу.

Васић је често указивао и да је после једног од најславнијих периода српске историје, наступило доба „грешака, страдања, злочина и срамоте”. Из тога је рођена „једна горчина”, која је дала снаге за ново родољубље и указала на дужност да се „савлада несавладиво” а тако се данас „челиче наши борци за херојски пут пожртвовања”. Сматрао је да је у борби за слободу најважнија „добровољна гвоздена дисциплина”, тј. „узвишено равногорско осећање дужности, добровољно потчињавање реду и заповестима”. Али, Васић је често упозоравао и на истрошеност „општег стања духа и националне свести” у српском народу. Његова критика била је усмерена на појаве које су довеле до „убијања вере у праведност закона и уништавања осећаја обавезе” што је посебно негативно утицало на српско село. Васић је писао да су варошка раскалашност, политичке лажи, преваре, обмане и насиља довели до тога да је народ изгубио свест о националном и државном интересу. Сви политички режими међуратне Југославије тражили су политичке послушнике, што је уништило слободну и критичку мисао српске интелигенције: „Зато смо имали масу интелектуалаца који су се подједнако осећали у свим политичким партијама и са једнаком вољом служили свим режимима и свим личностима. Све режиме су подједнако дочекивали са аплаузом и испраћали са погрдом”. Тако је створено уверење да не постоји идеја за коју се вреди борити, страдати и умрети. Једини излаз био је у „широкој народној равногорској револуцији” – моралној, духовној, социјалној и материјалној, како би се код народа повратила воља за нову националну идеју и стварање нове државе.

Васић је истицао да основни циљ Равногорског покрета треба да буде уједињење свих српских земаља у једну политичку целину, засновану на начелима пуних демократских слобода и социјалне правде –

слободна Србија у оквирима велике федеративне и слободне Југославије. Уједињено српство, сматрао је он, било би гарант и заштита српских националних интереса у обновљеној Југославији. Политички уједињени, Срби не би требало да стрепе од нове Југославије.

*

* *

До првог озбиљнијег размимоилажења између Васића и генерала Михаиловића дошло је у пролеће 1943. године, после пораза четника на Неретви и Јабланици. Васић је посебно био нетрпељив према Мољевићу, који је постепено преузимао улогу главног Михаиловићевог саветника. Лично је био погођен силином грађанског рата на просторима Црне Горе, Херцеговине и Санцака. Сматрао је да је један од узрока четничког пораза на тим просторима и непостојање јасне социјалне политике Покрета, као и то што је у Црној Гори била најизраженија сарадња са Италијанима. Његове речи забележио је Н. Миловановић: „Тражим узроке нашег пораза са којим се не могу лако помирити. Ја сам увек био за то да се супротставимо комунистима. То сам од првог дана говорио и тврдио команданту. Али, исто тако сам га саветовао да њихово уништење треба препустити Немцима и Италијанима. Наше једино остаје да извршимо чишћење терена, а никако да ми заједно са окупатором идемо у борбу против њих (...) Очигледно је да Црногорци нису хтели да се боре. Ту мора да постоји неки дубљи политички разлог, а не само неспособност официра, како то командант упорно тврди. Не могу да верујем да су наши ђенералштабни официри баш толико неспособни. Не може, молим Вас, један Мољевић, човек који није ништа друго до једна обично црно-жута воштана фигура са менталитетом аустријског роба, да данас, у најтежим часовима наше историје, води политику ове земље. Искрено да Вам кажем, одлучио сам се да, уколико командант не ревидира свој садашњи став, пређем у апстиненцију”.

Васић је често југословенске комунисте називао „троцкистима” и у једном разговору са Н. Миловановићем, уколико је тачно забележен, указао да одржава везе са Москвом: „Ставови наших комуниста по многим питањима нису наишли на одобравање руских комуниста. О њиховом раду и бројним недељима, ја сам у неколико махова обавестио Москву, а дубоко сам уверен да се моја реч у Москви још увек слуша”. Васић је често умео да Британију означити као „нашег бездушног савезника”, склоног постављању ултиматума који су српски народ понижавали више од оног из 1914. године. Крајњи циљ такве политике био је

свођење Равногорског покрета на „најмању меру”, уз оптужбе о реакционарном карактеру и противљењу да се у Југославији успостави демократски систем. Зато је генералу саветовао да води енергичну борбу за сузбијање „фаме о фашистичким тенденцијама нашег Покрета” коју су ширили пријатељи „дрвених” у иностранству.

Према сведочењу самог Васића, сукоб са Мољевићем био је узрокован принципима спољно-политичке оријентације – за Русију или Енглеску: „По доласку у Црну Гору, покренуо сам наш централни лист „Равна Гора”. Основни задатак листа био је ширење наших идеја и наше пропаганде. Кроз њега смо давали и смернице за пропаганду осталим локалним листовима. Мољевић је дошао на идеју да један од првих бројева буде посвећен Енглезима. Ја сам се том енергично успротивио. Објашњавао сам да Енглезе сматрам гробарима нашег народа и да их због тога мрзим до те мере да ћу, у ослобођеној земљи, свим силама настојати да оснујем катедру на којој ће се изучавати и неговати мржња према Енглезима. Исто тако, рекао сам му да ћу настојати да све мале народе света ангажујем у борби против њих. Али, Мољевић је чак припремио и послао ми комплетан материјал за један такав број. Материјал сам му вратио и ставио до знања да он у „Равној Гори” неће бити објављен док сам ја њен главни уредник. Док ја чиним напоре да нађемо заједнички језик са Русијом и покушавам да нам обезбедим њену подршку, Мољевић сматра и тврди да нам је ослонац на Енглезе и Американце више него довољан, па према томе да је мој посао јалов и штетан”.

Изгледа да је пуковник Бејли одлучујуће допринео разлазу Васића и Михаиловића. Намера је била да се Васић уклони из Врховне команде и руковођење политичким пословима препусти Мољевићу. О томе говори један Бејлијев извештај из средине 1943. године: „Васић је одбио да промени своју политику и као резултат долазећих разлика са Михаиловићем, ми смо били у стању да осигурамо његово удаљавање рано овог лета. Он сад лута по западној Србији сам и још увек је теоријски шеф Михаиловићеве политичке пропаганде, али ја не видим доказа његовог рада на том пољу и верујем да је заузет одржавањем својих сопствених политичких веза у Београду преко својих личних курира. Он није опасан и ја мислим да он може да буде избрисан као будући политички фактор. Од када је Мољевић заменио Васића као Михаиловићев политички саветник, учињени су напори да се прошири ЦНК увођењем представника свих класа и свих покрајина Југославије, мада није било промене у општем антихрватском и антипартизанском ставу”.

После доласка Врховне команде из Црне Горе у Србију, почетком јуна 1943. године, Васић привремено напушта Врховну команду. У другој половини те године углавном је обилазио јединице ЈВУО у Шумадији, држећи зборове по селима, на којима је објашњавао политику Покрета. Био је изразито критичан према војној организацији и концепцији народне војске. Истицао је да ће се победа остварити ако се припадници Равногорског покрета, посебно војници, буду понашали као апостоли. Али, како је констатовао у једном од својих писама Михаиловићу, то није био случај: „Наши људи су са доста мана, са гресима из прошлости, кварени више од две деценије. Народ је опазио да нису испосници и осећа да му већ постају тешки”. Осуђивао је и понашање појединих команданата који су се понашали као господари терена којим су командовали: „Они своју власт љубоморно чувају. Опкољени су групом оданих и добро наоружаних четника, без којих се никуда не крећу. Кога они хоће да смакну, тај је готов и нико, па ни Дража, не може га заштитити. Није ту нужен суд и суђење. Постави се заседа и човек буде убијен”.

У обраћањима Михаиловићу, Васић је увек истицао своју искреност: „Господине генерале, помислите, молим Вас, како бих ја изгледао у својим очима, па и Вашим, кад Вам не бих рекао све што ми на срцу лежи. Вама, са којим сам скоро две године нераздвојно делио само патње и непријатности, односно нечувене душевне муке које су само нама познате, кога сам волео као брата и чије ме грешке погађају више него иког”. Тако је било и поводом неслагања око женидбе краља Петра. Васић је замерио Михаиловићу на императивној форми расписа којим је одобрио краљеву одлуку, иако је народ, како је веровао Васић, био против тога: „Све ово, када буде познато, послужиће несумњиво нашим многобројним непријатељима који ће то употребити и искористити у борби против Вас и нашег Покрета, као доказ Вашег антидемократског расположења, са чиме они упорно и вешто оперишу, што може да буде одлучујуће у ставу савезника према нама”. Васић је критиковао генерала што је одлуку донео без консултација са ЦНК.

Васић је упорно извештавао Михаиловића о слабостима у Покрету, уверен да ће тиме допринети уклањању очигледних слабости. Тако је, у децембру 1943. године, извештавао о појавама у војсци које „бацају у бригу” – узалудно трошење муниције на славама и свадбама, неодазивање и негодовање приликом мобилизације, случајеви „крволоштва” када се са уживањем „коље место да се стреља”, протекција, личне освете, пијанчење, богохуљење: „Све ово могло би да се поправи једи-

но изузетно строгим и радикалним мерама и појачаном инспекцијом”. Критички се осврнуо и на борбену обуку која није неговала иницијативу, нити је развијала самопоуздање појединаца: „О полету, енергији и фанатизму нашег борца из редова сталних чета могло би бити речи, док се, кад је у питању маса, осећа само апатија”. Указивао је и на слабу комуникацију између појединих команданата: „Везе између корпуса су никакве, па се има утисак да су границе њихове као границе између држава. Не изостаје ни суревњивност ни злурадост ако се догоди неуспех код суседа”.

Васић је Равногорски покрет замишљао као покрет утемељен на националним карактеристикама и националној идеологији, без икакве политизације док траје рат. Због тога он није активније учествовао у раду Светосавског конгреса, јер није желео да сарађује са предратним политичарима („људи старог кова и мишљења који нису у стању да буду револуционари од којих многи миришу на буржујство”). На Конгресу је поднео реферат „Русија и светосавље”, у коме се залагао за обнову традиционалних веза са Русијом у новим условима. Упозоравао је Михаиловића да не склапа споразуме са људима који се нису ангажовали од почетка рата, већ на његовом крају желе да извуку политичку корист.

Био је незадовољан и организацијом и радом Конгреса: „Од првог дана био сам против увлачења политичких странака у Покрет. И данас сам доследан овом ставу. Не знам шта је команданту требао овакав конгрес. Кад сам му набацио потребу одржавања конгреса, мислио сам на конгрес равногораца, а не пропалих политичара и још стварања коалиције са њима. Морам признати да је овај конгрес за мене био формални циркус. Због тога нисам ни хтео да активније учествујем у његовом раду. На командантов захтев примио сам да га отворим беседом на тему Русија и светосавље. Многи су ми ставили до знања да је беседа била исувише литерална”.

После Конгреса Васић је постајао све усамљенији, непрестано изражавајући свој песимизам. Према Михаиловићу је био све оштрији, чак је ширио и причу о његовом кукавичлуку приликом једног сукоба са партизанима 1941. године. Због једне интриге био је посебно љут на генерала. Преко „једног пријатеља” обавештен је да је Михаиловићева кћерка Гордана хтела да убије његову кћерку Татјану. Наводно је у свом дневнику записала: „Горим од жеље да закољем Тању Васић”. Васић је сматрао да је генерал знао за то и био је огорчен што томе не придаје већу важност.

У пролеће 1944. године Васић се дефинитивно разишао са Михаиловићем, јер није желео да сарађује са Мољевићем и Топаловићем, ни са другим политичарима: „Та иста господа политичари, који су већ сада почели да критикују и осуђују неке наше поступке, биће у стању да сутра организују и равногорски процес, сличан оном Солунском, на коме ће командант и његови највернији сарадници бити прве жртве”. Повукао се у пуну апстиненцију и чекао крај рата. Тада је највероватније и написао своје мемоаре „Историја Равне Горе”. Примерак рукописа закопао је у селу Каони код Чачка, пред полазак за Босну. Судбина тих мемоара до данас је непозната.

Васић је био дубоко погођен Михаиловићевим неповерењем, али му је увек изражавао пуну личну лојалност. Тако је у писму генералу М. Трифуновићу, 4. јуна 1944. године, истицао: „Хвала Вам што сте ми доставили Ваш разговор са господином ђенералом Михаиловићем. Из њега видим да је ђенерал увређен нечим у моме писму у коме се није налазило ништа сем истине. Мени је то жао. Али ја могу да кажем да сам сто пута више и од срца увређен од њега, за кога ме је судбина тесно и чврсто везивала. Не сумњам да ће доћи време када ће се он уверити да није био у праву (...) Хиљаду корисних ствари имао бих да кажем ђенералу Михаиловићу и верујем да ништа боље не би било него да још једном лично говоримо”.

Иако је при крају рата често био љут на Михаиловића, Васић је одлучујуће допринео да се 21. октобра, на конференцији команданата ЈВУО у Ивањици, донесе одлука о преласку у Босну, по Михаиловићевом наређењу, а не у Црну Гору, како је то желео Д. Рачић. Упозоравао је да у црногорским кршевима неће одјекнути сирене енглеских и америчких ратних бродова, а да ће Енглези и Американци у Црну Гору доћи тек после рата као туристи: „Они су нас изручили партизанима као гомилу безвредног зеља и нама у овој ситуацији не остаје ништа друго него да одмах, без колебања, кренемо за Чичом. Наш Чича нас зове у Босну и ми морамо да се одазовемо његовом позиву. У Босну, а не у Црну Гору! – Босна је такође пуна брда – узвикнуо је Рачић. – Знаш да је пуна, али у Босни, у Чичином загрљају, нама ће бити много топлије него у Црној Гори”.

Васић је у Босну пошао са Калабићевом Гардом. Тако је прошао голтогу, сличну оној из 1915. године. Почетком 1945. године тражио је повратак у Врховну команду и дефинитивно решење његовог питања. Михаиловићу је 10. јануара писао: „То што сам неспособан био да будем подмукао, стајало ме је бескрајних испаштања. Моје питање оста-

ло је све до данас отворено и ја који сам био поред Вас сам самцит пуне две године, а потом кад је настао прилив тзв. интелектуалаца, од којих су многи првом приликом срамно побегли, доведен сам најзад дотле да без икакве дужности идем поред једне јединице просто као избеглица. Ако сам заслужио да ми се суди, онда Вас молим да будем суђен, само у сваком случају моје питање треба већ једном извести на чисто”.

Последњи пут Васић је писао генералу 10. фебруара 1945. Поново је тражио рехабилитацију и додељивање одговарајуће функције у Покрету. На полеђини овог писма, А. Аксентијевић је написао: „Он тражи да се поврати на положај одакле ће имати утицаја на војно-политички живот равногорског покрета. Његова двогодишња апстиненција имала је за циљ да докаже да састав војнополитичког вођства покрета није његово друштво. Потребно је претходно да он измени из основа своје наопако схватање, а то може само ако буде узео активног учешћа у раду ЦНК – ’ћубрета’ како је он рекао”.

Шта се у међувремену десило, није нам познато, али је Васић присуствовао седници Националног комитета одржаној 12. марта у селу Кожуку. И даље је, међутим, био незадовољан радом Врховне команде и очекивао је неминовни крах. Нови расцеп настао је око правца даљег кретања. Васић је подржавао Ђуришићеву намеру да се повлачење настави ка Словенији, где би се извршила концентрација свих националних снага и та територија бранила као национална и антикомунистичка оаза у Југославији. Пошто је Михаиловић то одбио и одлучио да се врати у Србију, како би подигао устанак против нове власти, долази до последње поделе.

Павле Ђуришић је 22. марта постигао споразум са Секулом Дрљевићем, вођом црногорских сепаратиста, који је тесно сарађивао са усташама, о слободном преласку цивила и војника преко територије НДХ. Била је то кобна одлука, мада ни нека друга није имала више изгледа на успех. Уз Ђуришића је био и З. Остојић, који је такође напустио Михаиловића. Крећући се десном обалом реке Саве, у правцу планине Мотајице, четничке снаге и народ из Црне Горе стижу 2. априла на Лијевча Поље. То је простор на левој страни реке Врбас, код ушћа у Саву. Поље са југа на север пресеца пут из Бањалуке ка Босанској Градишци. Према споразуму са Дрљевићем, четничке јединице требало је да пређу на леву обалу Саве и тамо се прикључе усташама. Али, Ђуришић је скренуо ка Пољу и Козари, покушавајући да тим маневром превари Дрљевића. На Лијевча Пољу, јединице су застале да сачекају Славка Врањешевића, са његовим корпусом из централне Босне. Ђуришић одбија

и последњу понуду да се стави под директну команду Загреба, па га усташе нападају у ноћи између 4. и 5. априла. Истовремено, на десној обали Врбаса, налазиле су се знатне снаге НОВЈ, које су спречавале повлачење. Тако је дошло до трагедије црногорских четника и народа.

Прота Душан Поповић, очевидац, пише: „Видим лево и десно од нашег положаја усташке колоне које (хоће) да нас заобиђу. Ускоро је почела борба и у неколико минута погинуло је на нашем фронту око 20 бораца и заробљен војвода поп Радојица Перишић. Затим се све Лијевче Поље претвори у један непрекидни ланац пушчаних и митраљеских рафала, уз одјек експлозије бомби, бацача и топова. Признати се мора да нас је највише изненадила појава тенкова. После два сата борбе, усташе су нас тачно бациле на Врбас. Испред нас усташки тенкови а иза нас Врбас, а иза Врбаса на другој страни комунисти. Око 11 сати на положај је стигао командант Милорад Поповић и наредио јуриш. Усташе су се ваљда збуниле и у једном манитом заокрету тако суновратиле да су им се тенкови први нашли на друму. Ми смо их пристигли и убијали где смо их год нашли. Тога несрећног дана, сахранили смо све наше изгинуле борце код једне цркве. О сахрани је водио рачуна наш начелник штаба Тома Гузина. Уза свакога је остављао запечаћену флашу у којој је било исписано име и презиме”. Партизански напад је уследио 6. априла, с левог крила, што је био и знак за усташе да крену у нове нападе: „Ми смо опкољени. На отвореном смо пољу. Падају људи као снопље. За мртве и не маримо, али нас рањени брину, јер не можемо живе да их остављамо”.

Војска живих костура се повлачи; 21. априла, на путу Мркоњић Град – Бањалука, нападају партизани и пресецају одступницу према Сави. По неким претпоставкама, тада је заробљен и Васић и касније стрељан у Бањалуци. Ђуришић прихвата све усташке захтеве и ставља се под команду тзв. Црногорског државног вијећа у оквиру НДХ. Преко Бањалуке, Ђуришић је са својом групом пребачен у Стару Градишку. Сви су побијени – око 150 официра и чланова Националног комитета за Црну Гору – Лалатовић, Остојић, Баћовић, П. Новаковић и многи други. Међу њима треба да је био и Драгиша Васић, неки кажу жив спаљен. Нека сведочанства указују да је једна група заробљених, можда и Васић међу њима, пребачена бродовима у Јасеновац и тамо ликвидирана.

Партизани су Стару Градишку ослободили у ноћи између 22. и 23. априла, само дан после масакра. Радојица Ненезић, тадашњи потпуковник а потоњи генерал, командант 28. славонске дивизије, која је осло-

бодила логор, много година касније о томе је причао Антону Духачеку, високом службенику обавештајне службе послератне Југославије, следеће: „Тамо је затекао 750 те ноћи убијених четника Павла Ђуришића. Били су животињски масакрирани. Неколико ухапшених усташа и међу њима један усташки бојовник, потврдили су да су усташке јединице убиле претходне ноћи 750 четника. Генерал Ненезић прича да током читавог рата није видио ниједан такав грозан приказ. На степеништим куле и по собама, била је посвуда крв, негдје мозак, па помијешана и крв са мозгом. Ухваћен је само један преживјели четник, жандармеријски капетан Кастратовић. Тијело Павла Ђуришића било је у бунару. Био је убијен маљем”. По Ненезићевом наређењу, Ђуришићево тело сахрањено је на оближњем гробљу.

Ако је веровати Предрагу Цемовићу, блиском рођаку Павла Ђуришића, који је преживео пакао Старе Градишке, Васића су убиле усташе: „Око два сата после подне капија се отворила и унутра је ушао усташки тенк, а за њим и одред усташа. Наредили су обезглављеној војсци да положи оружје. Одвојили су официре од бораца. Овде сам последњи пут видео Драгишу Васића, чика 'Бранка' Остојића, Петра Баћевића, мајора Ивана Ружића, Бећира Томовића, Мана Пековића и многе толико драге и добре пријатеље. Плакао сам.”

Милош Куреш, командант четника из Билеће, човек који је такође преживео пакао Старе Градишке, у својим сећањима пише да је Васић страдао од усташа: „Док смо се кретали кроз Босну под командом војводе Павла Ђуришића, ја нијесам знао да се са нама налази и истакнути српски писац и националиста Драгиша Васић. То сам сазнао тек у Старој Градишки, кад су нас постројили и почели прозивати и издвајати наше више официре. На знак усташког пуковника Фрање Судара, један усташа је изашао пред строј и почео са прозивком. Прочитао је и име Драгише Васића. Тада сам га добро осмотрио. Видио сам човјека осредњег раста и просиједе косе. Када је прозван, стао је уз остале официре, потпуно свјестан свог трагичног краја. Издвојена су и постављена у поредак укупно 32 висока официра. Драгиша Васић је прозван шести. Прозвано је још око стотину нижих официра и подофицира. Виши официри, са Драгишом Васићем, одведени су поред главне зграде затвора и уведени у једну омању зграду, у југозападном углу западног дијела затвора, која би се могла назвати затвор у затвору. Не знам је ли та зграда имала излаз према Јасеновцу, или је била неко мучилиште и касапница. Нијесам више никада видио ни оних око стотину нижих официра и подофицира, које су одвели у једну просторију у другој згра-

ди која се пружа од саме улазне капије. Код нас у емиграцији касније су кружиле вијести да су и једни и други сви живи спаљени. Те вијести су цуриле из круга усташких емиграната и црногорских зеленаша, па вјерујем да је то тачно”.

И капетан Аћим Слијепчевић, блиски Михаиловићев сарадник, потврдио је у истрази 30. септембра 1946. године да је Васић страдао са Ђуришићевом групом. Такође, један британски извештај од 5. новембра 1945. потврђује Васићеву смрт у усташком логору.

А. Духачек износи сведочење Небојше Гребенара, официра ОЗНЕ за западну Босну, који му је причао да је заробио и стрељао Васића: „Неколико сељака је дошло у Бањалуку да пријави да се у њиховом селу крије једно десетак четника. Нико није имао чин. Један постаарији четник је са доста стрпљења наређивао другим четницима и једини је саобраћао са домаћином. Молио је да група остане неколико дана сакривена. Затражио је врло учтиво нешто хране. Небојша Гребенар је узео један вод ОЗНЕ, дошао у село, похватио четнике који нису пружали никакав отпор. Рекли су да су припадали јединици војводе Павла Ђуришића, који се упутио према Босанској и Старој Градишки. Исти вод је извео четнике ван села и стрељао их”. После „дан или два”, Гребенар је сазнао да је стрељао Драгишу Васића: „Одмах је јавио у Сарајево. Истог дана је дошао један официр ОЗНЕ. Прегледали су кућу и двориште сељака, тражили су радио-станицу и пажљиво претраживали околину, уколико би пронашли неку четничку архиву”.

Духачек негира претпоставку да је Ђилас наредио ликвидацију Васића, јер је знао да је Васић „руски обавјештајац” и не би тек тако наредио да се један тако значајан „руски човјек” стреља. Дакле, Духачек је потпуно сигуран да је Васић био совјетски агент: „Поуздано се зна да је Јосип Броз располагао са податком о сарадњи НКВД-а са Драгишом Васићем и то рекао Дедијеру и Крлежи”. Духачек наводи и друге „доказе”: М. Минић је, једном приликом, саопштио да је на састанку у Стуганику Васић поздрављивао Броза речима „Здраво Валтер!”. О том сусрету, „Броз је сигурно говорио на десетак мјеста, ако не и више. Мени је то испричао Иван Крајачић”.

*

* *

Живот Драгише Васића био је пун противуречности, карактеристичних за време историјских дисконтинуитета. Републиканац по уверењу, дао је живот за монархију. Занесен идејама социјализма. Д. Туцовића и Д. Поповића, био је припадник националне омладине пре Првог

светског рата. Интелектуалац који је писао о југословенском Сибиру, црвеним маглама и присуствовао прослави Октобарске револуције, постао је жестоки антикомуниста. У његовој природи није било места за нијансе. Имао је изузетно лоше мишљење о политичарима, али је морао да их доведе на Равну гору. С. Мољевић, саборац из Српског културног клуба, био је Васићев штићеник, који се претворио у његову злу коб. Са деснице су га оптуживали као бившег левичара, а са левицом је заувек раскрстио. Са Михаиловићем се често разилазио. Одобравао је Дангићеву сарадњу са Недићем, био је љут због поверења које је генерал указивао Мољевићу. Ако се његово мишљење не би прихватило, сматрао је то личном увредом. Избио је у врх Равногорског покрета када је то било најтеже, а касније придошлице сматрао је уљезима. Једини човек коме је до краја остао привржен и у кога је имао пуно поверење, био је Слободан Јовановић.

Јакша Белевић је о Васићу записао и следеће речи: „Драгиша Васић, рекао бих, органски није трпео комунисте, ма које врсте и боје. Сарадњу са комунистима није никако подносио, јер им није веровао. Иако је у изразима био врло одмерен, за комунисте је употребљавао најоштрије речи. У основи, никада није био за то да се са њима преговара или пактира, али будући парламентаран, ишао је по Дражиној жељи, иако је био убеђен да од сарадње неће бити корисних резултата (...) Једини, ваљда, који у Штабу није носио никакво оружје, био је Драгиша Васић. У новој мајорској униформи, увек чист, са лепо подрезаном белом брадом, остављао је пријатан утисак на свакога. Васић је принео себе и своје умне вредности на олтар националне борбе, подстичући у том духу сву омладину која је долазила на Равну Гору. Био је свестан значаја догађаја који се развијају. Хтео је све видети, чути и забележити. У основу нервозан, стално је чупкао своју браду или је чешљао, али је био господар својих живаца. Кад би му било најгоре, заћутао би, напустио друштво и сам почео да шета по шуми, да би се доцније са осмехом поново вратио нама.”

После разлаза са Михаиловићем, писао му је љутита писма. Напустивши Врховну команду, отишао је код свог наредника са Солунског фронта Михаила Петровића у село Рожањ, где је закопао своју архиву. Потом је живео у једном засеоку Прањана. Ту га је, у јуну 1944. године, сусрео Д. Ђорђевић: „Било је нечег достојанственог у појави овог човека, осредњег раста, у уредној униформи југословенског официра, са шајкачом која је подсећала на старе дане српске величине и са кратко поткресаном шиљатом брадицом. Живот герилца, оштре зиме, жарка

лета и стални покрети, били су изазов његовим годинама у трећем рату у коме је активно учествовао. Драгиша Васић је жртвовао живот за ствар у коју је веровао”.

Свој последњи сусрет са Васићем Ж. Топаловић је описао на следећи начин: „После три сата хода, кад се већ увелико спуштао мрак, велико изненађење. У сусрет нама, појавише се два коњаника а потом још четворица и међу њима Драгиша Васић. Ја зауставим коња и пустих своје људе да прођу напред. Надао сам се да ће то и Драгиша учинити, да бисмо сами слободно разговарали. Он, међутим, не рече својим пратиоцима ништа и ја се нађох пред њим и пред четири човека. „Драгиша, куда си кренуо? Ниси ми о одласку ништа говорио”. Он ћути. Главу оборио. Седа му глава засута ињем од кише, образи црвени, очи стаклене. „Драгиша, шта је с тобом? Зар нећемо ни да се поздравимо?” Због присуства војника била ми је ова сцена веома непријатна. Морао сам да је скратим: „Добро, видим да се много журиш. Имам пуно да ти причам. То ћемо кад се вратиш“.

Мимоишли смо се и од тада се више никад нисмо видели. Осетио сам да овај човек носи у себи велику трагедију и искрено сам га жалио. Помоћи му, међутим, нисам могао. Дража ме је просто преклињао да некако уредим односе између њега и Васића и између Васића и Мољевића. Васић је био грозничаво иритиран и у разговорима је сипао дрвље и камење на Мољевића, па и на Дражу. Узалуд су биле све моје молбе и умиривања. Мој је утисак био да су код Васића посредни биле две ствари. Најпре његов умањени ауторитет у Врховној команди и у целини покрета отпора. То је све изгубио иза одласка од Драже, још пре конгреса у селу Ба. По повратку у Штаб, начелно смо се сагласили да се ми политички људи не мешамо у послове официра. Од тада ни Васићу није поклањана никаква нарочита пажња. Њега је врађало и узбуђивало то што га и они који су раније дрхтали пред 'чика Васом' више ни за шта не питају. Други разлог био је велики душевни умор, нервна малаксалост после четири године четовања и губитак вере у успех посла коме се одао. И тако, Драгиша је сад и са мношћом прекинуо и отишао у маглу, у мрачну кишну ноћ”.

Занимљива су три сведочанства о Васићевој до мистике дубокој религиозности. М. Жујовић пише да је „једина књига коју је Васић свакодневно, и пре и за време рата срицао и студирао, била Библија од које се није одвајао”. Слично пише и Топаловић, наводећи Васићеве речи о Новом завету: „Кад га отворим, ја се пренесем у други свет, миран, блажен, пун љубави и праштања и око мене ишчезну стварност и људи

пуни мржње и злих страсти”. На Топаловићеву примедбу да сувишна религиозност води у верско лудило, Васић је љутито одговорио: „Питаћу ја тебе док проведеш мало дуже у овој средини и док проживиш све оно што смо ми годинама проживљавали. Видећеш да у крајњој линији само Бог све решава, а да су људи крајње немоћни”. З. Вучковић пише да га је виђао како се у молитви простире по поду, на начин старих хришћана.

ИЗВОРИ

Студије, монографије и мемоари:

1. Васић, Драгиша, *Одабрана дела*, Београд, 1990.
2. Вучковић, Звонимир, *Сећања из рајши*, Београд, 1990.
3. Вучковић, Звонимир, *Од ошћора до грађанског рајши*, Београд, 1990.
4. Duhaček, Antun, *Ispovest obaveštajca*, Beograd, 1992.
5. Ђорђевић, Димитрије, *Ожиљци и ојомене*, I, Београд, 1995.
6. Живановић, Сергије, *Генерал Михаиловић и његово дело. Трећи српски усташинак*, I-III, Чикаго, 1962, 1966.
7. *Књига о Дражи*. Уредио – Радоје Л. Кнежевић, I-II, Виндзор, 1956.
8. Ковачевић, Бранислав, *Од Везировој до Зиданој моста, Трајична судибна црногорских четника у завршној фази рајши 1944-45. године*, Београд, 1993.
9. Команин, Жарко, *Господ над војскама*, Београд, 1995.
10. Кордић, Никола, *Кроз рај са Дражом*, Београд, 1998.
11. Костић, Бошко, *За историју наших дана*, Лил, 1949.
12. Краков, Станислав, *Генерал Милан Недић*, I-II, Минхен, 1962, 1968.
13. Куреш, Милош, *Зайиси и сјећања*, Београд, 1998.
14. Milovanović, Nikola, *Dragiša Vasić – od građanskog buntovnika do kontrarevolucionara*, Beograd, 1986.
15. Милуновић, Марко, *Од немила до недража*, Стокхолм, 1992.
16. Mladenović, Miloš, *Lažni idoli, varljivi ideali*, London, 1966.
17. Николић, Коста – Весовић, Милан – Димитријевић, Бојан, Драгољуб М. Михаиловић, *Рај и мир генерала, Избрани рајини сјиси*, I-II, Београд, 1998.
18. Радосављевић, Јован, *Животи и сјрадиња Жиче и Сјуденице под окупијатором 1938–1945*, Манастир Хиландар, 1993.
19. Симовић, Љубомир, *Ужице са вранама*, Београд, 1996.
20. Слободан Јовановић у емиграцији. *Разговори и зайиси*, Београд, 1993.
21. Тешић, Гојко, *Ушљена бицилина*, Београд, 1990.
22. Topalović, Živko, *Borba za budućnost Jugoslavije*, London, 1967.
23. Topalović, Živko, *Srbija pod Dražom*, London, 1968.

Белешка о изворима и литератури

Архив Војно-историјског института, Београд: Четничка архива, фондови: Врховна команда ЈВУО, Истакнути део штаба Врховне команде, Први равногорски корпус ЈВУО, Горска Гарда; Емигрантска влада Краљевине Југославије, фондови: Председништво Владе, Министарство војске морнарице и ваздухопловства.

Штампа:

Окупациона: „Ново Време”, „Обнова”, „Српски народ”, „Наша Борба”,
 Равногорска: „Слобода или смрт”, „Равна Гора”, „Уједињено српство”

Објављени извори:

1. Vlahović, Staniša R, „Zbornik dokumenata iz Britanske arhive. Anglo-jugoslovenski odnosi 1941–1948”, Birmingham, 1985.
2. „Дража Михаиловић пред светском поротом” (приредио Вујадин Милановић), Београд, 1994.
3. „Југославенске владе и избеглиштву 1941–1943.” Dokumenti. Priredio Bogdan Krizman, Zagreb, 1981.
4. „Југословенске владе и избеглиштву 1943–1945”. Dokumenti. Priredio Branko Petranović, Zagreb, 1981.

Расправе и чланци:

1. Боновић, Јован, „Везе с Дразом Михаиловићем са Средњег и Блиског Истока и Северне Африке,” Гласник СИКД „Његош“, 1958, 1, стр. 41-65.
2. Старков, Борис, „Панславјанскаја идеја в Совјетској Русији. Новис документи, новие подходи. Европа и Срби,” Зборник рдова међународног научног скупа, Београд, 1996, стр. 484-487.
3. Цемовић, Предраг, „Од Подгорице до Градишке,” Гласник СИКД „Његош“, 1961, 7, стр. 44-89.

DRAGIŠA VASIĆ /1885–1945/. CONTRIBUTION À SA BIOGRAPHIE

Il y a des personnages historiques dont l'activité politique est profondément marquée par la manière dont ils ressentent la réalité. Chez ce genre de personnages leurs propres sentiments exercent une influence décisive sur les jugements qu'ils portent sur la politique, sur leurs rapports avec ceux qui partagent leurs opinions et avec ceux qui s'y opposent, ainsi que sur l'interprétation qu'ils donnent aux événements historiques de leur époque. Voilà ce qui explique leurs fréquentes hésitations, leurs changements d'attitude et leurs contradictions. Toujours prêts à se sacrifier, ils se distinguent par une honnêteté absolue, par le sentiment de devoir envers leur patrie et par la foi en la victoire des principes de la morale. C'est parmi ce genre de personnages qu'il convient de situer Dragiša Vasić aussi.

Il appartenait au type d'intellectuels serbes de la première moitié du XXe siècle qui avaient l'esprit combattif et participaient activement aux événements historiques orageux de l'entre-deux-guerres. Il était prêt à sacrifier sa vie, d'où son intransigance et son franc-parler. Il vivait à une époque pleine de bouleversements et d'événements imprévus. Tout comme son époque qui était complexe, ses points de vue politiques et idéologiques variaient, mais le début et la fin de sa vie portèrent la même empreinte: foi en l'idée nationale serbe. Il garda intacte aussi sa foi en Dieu.

Kosta Nikolić